

Chłapowski, Krzysztof

Alienacje dóbr królewskich w latach 1578-1668

Przegląd Historyczny 69/4, 647-664

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Alienacje dóbr królewskich w latach 1578—1668*

Przedmiotem rozważań są dwa typy alienacji dóbr ziemskich domeny monarszej — darowizny i nadania lenne. Darowizna równoznaczna z przeniesieniem tytułu własności, oznaczała nieodwracalne wyłączenie z zasobu dóbr królewskich. Nadanie w lenno różniło się od darowizny tym, że było połączone z długotrwałym użytkowaniem dóbr przenoszonym na potomków w linii męskiej, bez przekazywania jednak tytułu własności. Dzielenie, zamienianie, zastawianie lub czasowe przekazywanie lenna osobie trzeciej mogło nastąpić jedynie za zgodą króla. Prawa takiej osoby trwały tylko do czasu wygaśnięcia męskiego potomstwa osoby przekazującej¹. Zasady tej przestrzegano w interesującym nas okresie².

Konstytucja 1565 r. stwierdzała: „Statut Aleksandra o dobrach stolice naszej królewskiej deklarując zwalamy [zezwalamy], aby dziedzictwa [darowizny] ani lenna wieczne nie były nigdy dawane”³. Chodziło o ściślejszą interpretację statutu króla Aleksandra z 1504 r. „De modo bonorum regalium inscribendorum” zakazującego alienacji i zastawów dóbr królewskich⁴.

Darowizny i nadania lenne dokonane po 1504 r. (głównie w latach 1548—1561) zostały anulowane w trakcie reform egzekucyjnych przez sejm 1562/63 r.⁵, a konstytucja 1565 r. miała dzięki swej jednoznacznej redakcji ostatecznie położyć kres umniejszaniu zasobu dóbr królewskich. Właściwą podstawą prawną nadania była odtąd konstytucja sejmowa, zaś wpis metryczny miał jedynie znaczenie porządkujące. Sejm jako prawotwórca mógł uczynić odstępstwo od przyjętej zasady w konkretnych i uzasadnionych wypadkach, ale zasada weszła na trwałe do kanonu praw Rzeczypospolitej.

* Uwagi poniższe, zebrane na marginesie obszerniejszej pracy o dobrach zastawionych w latach 1563—1668, zreferowałem na zebraniu Pracowni Polskiej Nowożytnej Instytutu Historii PAN dnia 21 grudnia 1977 r. Osobom, które zechciały wziąć udział w dyskusji nad referatem, dziękuję za cenne uwagi i spostrzeżenia.

¹ A. Prochaska, *Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu*, RAU whf t. XLII, Kraków 1902; I. Baranowski, *Nadania iure feudi w nowożytnej Polsce*, „Themis Polska”, seria 2, t. II; P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie* t. I, Lwów 1910, s. 31 n. i t. II, Lwów 1911, s. 119—121, 245—247; S. Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (koniec XIV — połowa XVI wieku)*, Warszawa 1961, s. 66—75, 207—209.

² Natomiast liczba nadań lennych dóbr królewskich sprzed 1504 r. jest nieznaną. Dotychczasowa literatura (A. Prochaska, I. Baranowski, J. Deresiewicz, A. Wyczański, A. Sucheni-Grabowska, J. Luciński) podaje jedynie przykłady takich nadań. Osobną kwestią, czekającą również na wyjaśnienie jest stwierdzenie jaka część tych dóbr kiedykolwiek wróciła do króla i skarbu.

³ VL t. II, f. 681.

⁴ VL t. I, f. 136.

⁵ VL t. II, f. 612.

Ustawodawstwo sejmów z lat 1562—1569, odnoszące się do dóbr Rzeczypospolitej, nie obowiązywało na terenach, które zostały inkorporowane do Korony w 1569 r. W tekstach aktów inkorporacyjnych zostało to zastrzeżone. Niejednoznaczność sformułowań użytych w tych aktach nie pozwala ponadto stwierdzić z całą pewnością, w jakim stopniu panujący miał być praktycznie skrępowany co do rozdawnictwa królewskiego na tych obszarach na przyszłość. Poprzednio w tych kwestiach obowiązywał na nich statut litewski, prawo lokalne, a obecnie wkraczało prawo polskie⁶.

Rozdawnictwo dóbr Rzeczypospolitej na tych terenach ma więc bardziej złożony charakter niż na dawnych obszarach Korony i dlatego rozważania niniejsze ograniczone zostały do terytorium państwowego w granicach sprzed 1569 r. oraz dla Podlasia ściślej związanego z Koroną⁷.

Donacje obejmujące darowizny i lenna mogły dotyczyć dóbr: a) pozostających w dyspozycji skarbu bez żadnych obciążeń; b) zastawionych bądź obciążonych z tytułu zadłużeń skarbowych; c) odzyskanych przez skarb po wygaśnięciu lenna; d) części dóbr będących przedmiotem nierównoważnych zamian; e) uzyskanych z kaduka i konfiskaty. Dobra obu ostatnich kategorii król miał prawo rozdawać we własnym zakresie, nie włączając ich do domeny ziemskiej Rzeczypospolitej (konstytucja z lat 1562/63 i 1565). Rozdawnictwo to pomijamy, gdyż stanowi osobne zagadnienie prawne⁸. Darowizny i nadania lenne przedstawia poniższa tabela (możliwości ujawnienia nieznanymi darowizn nie można wyeliminować).

Dane tabeli pochodzą z wpisu do Metryki lub z konstytucji sejmowej. Jedynie dane w rubryce „wielkość” zostały zaczerpnięte z innych źródeł, jeśli akt darowizny nie wymieniał szczegółowo osad nię objętych. Źródłami tymi były: lustracja z 1569 r. (Zamech, Szarawka i Luboml), lustracja z 1616 r. (Tykocin), rejestr poborowy z 1589 r. (Horożana, Krzeszów)⁹. Należałoby właściwie podać liczbę osad w poszczególnych tenutach według stanu na rok, w którym uczyniona została darowizna i to na podstawie jednego typu źródła. Jest to jednak niemożliwe. Liczba osad wchodzących w skład starostw, zwłaszcza na ziemiach ruskich, nie była wielkością stałą, co powodowało kontrowersje, które osady obejmuje nadanie. Tak było w wypadku starostwa barskiego, o czym poniżej.

⁶ VL t. II, f. 747—748 (Podlasie), f. 755 (Wołyń i woj. braclawskie), f. 762 (woj. kijowskie). Przykładem prawa lokalnego może być konstytucja „Danina pustyń za Białą Cerkwią leżących z roku 1590” (VL t. II, f. 1345), na mocy której król zyskiwał swobodę alienacji dóbr leżących „za Białą Cerkwią”, czyli we wschodniej części województwa kijowskiego. Por. też sprawy rozdawnictwa na Ukrainie niżej i przyp. 73.

⁷ Takie ograniczenie terytorialne ma także walor praktyczny, gdyż umożliwia konfrontację uzyskanych wyników liczbowych z danymi dotyczącymi darowizn i lenn za czasów Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta. Rozmiary, genezę i znaczenie rozdawnictwa za ich panowania przedstawiają prace A. Wyczańskiego (*Rozdawnictwo dóbr królewskich za Zygmunta I*, PH t. XLIV, z. 3, 1953, s. 292—308) i A. Sucheni-Grabowskiej (*Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*, cz. I: *Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław 1974, s. 100—114).

⁸ VL t. II, f. 622 („Dobra na króla IMci przypadające”), f. 681 („Statut Aleksandrów”). Por. też K. Goźdź-Roszkowski, *Rozdawnictwo skonfiskowanych dóbr ziemskich w prawie polskim XV—XVI wieku*, Wrocław 1974.

⁹ AGAD, ASK dz. L. XVIII, nr 45, f. 29—41v (Luboml), 136v—145 (Szarawka), 368—374 (Zamech) oraz ASK dz. XLVI, nr 149, f. 99—117 (Tykocin); *Polska XVI w. pod względem geograficznym i statystycznym* t. VII, cz. I—II, Warszawa 1903, s. 24 i 222 (Krzeszów), s. 66 i 223 (Horożana).

Tabela

Darowizny i nadania lenne w Koronie w latach 1578—1668

Data	Przedmiot nadania	Województwo	Charakter nadania	Wielkość	Osoba lub instytucja obdarowana	Źródła informacji
1578	Szarawka	podolskie	darowizna	1 m. 10 wsi	Jakub Pretwicz st. tremboweński	VL t. II, f. 977; MK nr 118, f. 290—293
1588	Krzyszów i Zamech	ruskie	darowizna	1 m. 14 wsi	Jan Zamoyski kanclerz i hetman w. kor.	VL t. II, f. 1539; MK nr 134, f. 224—229
1590	Serokomla	lubelskie	lenno	1 m. 4 wsie	Mikołaj Firlej woj. krakowski	MK nr 135, f. 720v—721
1598	Dziewiąciele	krakowskie	darowizna	1 wieś	Marcin Mazowiecki	ASK, L. XVIII, nr 19, f. 28—28v
1613	Skiw	podlaskie	darowizna	10 włók	Stanisław Skiwski pisarz ziemski mielnicki	VL t. III, f. 186
1629-35	Kurzelowa, Siniakowce	podolskie	darowizna	2 wsie	kolegium Jezuitów w Barze	Archiwum Publ. Potockich nr 112, f. 63
1641	Pólków	mazowieckie	darowizna	1 wieś	klasztor kamedułów na Bielaniach	VL t. IV, f. 12
1652	Januszowice	sandomierskie	darowizna	1 wieś	Mikołaj Zaćwilichowski wojski winnicki	VL t. IV, f. 369
1654	Kamieniec	mazowieckie	darowizna	1 m. 18 wsi	klasztor SS. Wizytek w Warszawie	VL t. IV, f. 452; Archiwum SS. Wizytek
1658	Janiszów, Klonówka	pomorskie	darowizna	2 wsie	Formhald Wolf st. dyneburski	VL t. IV, f. 564
1658	Hermaki	podolskie	darowizna	1 wieś	Krzysztof Kawiecki pisarz ziemski podolski	VL t. IV, f. 545
1658	Horóżana	ruskie	darowizna	3 wsie	Jędrzej Sokolnicki chorąży lwowski	VL t. IV, f. 544
1658	Kłobuck	krakowskie	darowizna	1 m. 13 wsi	klasztor Paulinów na Jasnej Górze	VL t. IV, f. 557; MK nr 201, f. 170v—172
1658	Nieporęt	mazowieckie	darowizna	1 wieś	kolegium Jezuitów w Warszawie	S. Załęski, <i>Jezuici w Polsce</i>
1659	Bakłatycze	ruskie	darowizna	3 wsie	Jerzy Papara	VL t. IV, f. 636; LR t. II, s. 176n.
1659	Bar	podolskie	darowizna	4 m. 29 wsi	Iwan Wyhowski hetman zaporoski	VL t. IV, f. 648; MK nr 196, f. 175—178v, nr 201, f. 98v—99
1659	Luboml	ruskie	darowizna	1 m. 23 wsie	Iwan Wyhowski hetman zaporoski	VL t. IV, f. 648; LR t. III, s. 250
1659	Krecdlów	ruskie	darowizna	5 wsi	Teodozy Tomkiewicz	VL t. IV, f. 636
1659	Łopiennik	ruskie	lenno	3 wsie	Jerzy Niemirycz podkomorzy kijowski	VL t. IV, f. 636; LR t. III, s. 298—300
1661	Serebryna	podolskie	lenno	1 wieś	Michał Zieleński płk. bractawski	VL t. IV, f. 767
1661	Tykocin	podlaskie	darowizna	1 m. 18 wsi	Stefan Czarniecki woj. ruski	VL t. IV, f. 703; Sig. 5, f. 20v; AGAD, dok. perg. 7155
1667	Dubniów, Puków	ruskie	darowizna	2 wsie	Gabriel Silnicki łowczy lwowski	VL t. IV, f. 944

Razem 11 m. 155 wsi

— m. miasto LR = Lustracja województwa ruskiego 1661—1665

Dla okresu 1573—1668 nie obserwujemy szerszego procesu rozdawnictwa dóbr, lecz rejestrujemy konkretne nadania, które w większości wynikają z pobudek dyktowanych racją stanu lub polityką monarchii. W pojedynczych wypadkach geneza nadań tkwi w czasach dawniejszych. Celem nadań lennych dokonywanych przez Zygmunta Starego na ziemiach ruskich było m.in. zasiedlenie pustek osadniczych na pograniczu wschodnim. Wiele z tych nadań miało pozory zastawów dzięki drobnym zapisom dokonywanym na nadawanych dobrach¹⁰. W innych wypadkach król darowywał część zastawionych dóbr, aby w ten sposób uzyskać umorzenie dawnych zapisów¹¹. Zygmunt August traktował darowizny i nadania w lenno przede wszystkim jako sposób uposażenia wynoszonych przez się dostojników, tak, by ich pozycje majątkowe odpowiadały pozycjom politycznym, wynikającym z pełnienia najwyższych urzędów państwowych. Tą drogą król zyskiwał oparcie polityczne w nowokreowanej elicie¹². Darowizny stanowiły skądinąd źródło dochodu dla szkatuły króla były też bowiem niejednokrotnie udzielane odpłatnie¹³.

Szerokie rozdawnictwo dóbr królewskich w latach 1548—1562 podcięło trwałą stan posiadania państwa i wywołało sprzeciw opinii szlacheckiej, przyczyniając się pośrednio do realizacji reform egzekucyjnych. Natomiast darowizny okresu 1562—1667 dokonywane były przez sejm sporadycznie w imię racji szczególnych, akceptowanych przez wszystkie trzy sejmujące stany. Inne niż poprzednio funkcje społeczne darowizn i nadań w lenno oraz fakt, że sejm stał się prawnym dysponentem dóbr Rzeczypospolitej szafowanych w ten sposób (nadania czasowe, dożywocia i cesje pozostawały przy królu), spowodowały wydatne ograniczenia zasięgu rozpatrywanego rozdawnictwa. Ogółem w latach od 1578 do 1668, darowizny objęły na obszarach Korony, w granicach sprzed 1569 r. i na Podlasiu, 10 miast i 147 wsi, a nadania w lenno 1 miasto i 8 wsi¹⁴. Według A. Wyczańskiego, Zygmunt Stary darował w ciągu 41 lat rządów ogółem 5 miast, 98 wsi i 1 zameczek, zaś Zygmunt August, według A. Sucheni-Grabowskiej, w ciągu lat zaledwie trzynastu rozdał 17 miast i 246 wsi oraz nadał w lenno 14 miast i 209 wsi¹⁵. Polityczne i społeczne funkcje darowizn miały też wpływ na ich terytorialne rozłożenie. Darowizny, zwłaszcza za Jana Kazimierza, koncentrowały się na ziemiach ruskich.

Teksty konstytucji sejmowych oraz arengi wpisów do Metryki zawierają oficjalne uzasadnienia dokonanej donacji, natomiast racje polityczne stają się lepiej czytelne, gdy weźmie się pod uwagę, kto i w jakich okolicznościach politycznych został obdarowany. Zasługi obdarowanego, wymienione w arendzie wpisu, mogły być wyolbrzymione lub co naj-

¹⁰ A. Wyczański, op. cit., s. 289—290; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 104.

¹¹ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504—1548*, Wrocław 1967, s. 73; tamże, *Monarchia*, s. 110.

¹² A. Sucheni-Grabowska, *Badania nad elitą władzy w latach 1551—1562*, [w:] *Spółeczeństwo staropolskie* t. I, Warszawa 1976, s. 57, 65, 78—79, 113—114.

¹³ A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia*, s. 108—110.

¹⁴ Stanowiło to zaledwie 4% dóbr królewskich, przyjmując ich liczbę według A. Sucheni-Grabowskiej i A. Wyczańskiego (*Les révisions des biens fonciers appartenant au domaine de la Couronne en Pologne au cours des XVI—XVII siècles. La source et son édition*, „*Studia Historicae Oeconomicae*” t. VII, 1972, s. 84—85).

¹⁵ A. Wyczański, *Rozdawnictwo*, s. 299 n.; A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia*, s. 103 n.

mniej stereotypowe, lecz te, które wspomniane zostały w konstytucji sejmowej musiały być rzeczywiste i przekonywające dla posłów. Niektóre sejmiki protestowały przeciw darowiznom i lennom w ogóle, jako naruszającym prawo, czasem występowały też przeciw konkretnym donacjom, zwłaszcza w czasach Jana Kazimierza. Protesty te wynikały często z niezrozumienia celów politycznych, do realizacji których miały się nadać przyczynić (np. donacje wieczyste na rzecz Wyhowskiego i starszyny kozackiej). Sejmiki wyolbrzymiały zjawisko alienacji; ich stosunek do tego zjawiska będzie omówiony poniżej. Powróćmy do sprawy interesujących nas donacji, dokonując ich przeglądu w porządku chronologicznym.

Z 1578 r. pochodzi darowizna Szarawki. Powody jej uznania przez sejm zostały obszernie przedstawione w arendze wpisu do Metryki, stwierdzającej, że w czasie egzekucji dóbr unieważniono darowiznę dokonaną w 1550 r. na rzecz Bernarda Pretwicza, starosty trembowelskiego i że jego syn Jakub posiada tę tenutę jako dożywocie¹⁶. Następnie przedstawiono wielkie zasługi wojskowe tak Bernarda Pretwicza, jak i jego syna Jakuba, związane z obroną pogranicza przed Tatarami¹⁷. Na liście świadków widnieją nazwiska 63 osób — senatorów, ministrów, urzędników kancelarii królewskiej. Zaznaczono, że świadkami są też posłowie ziemscy i wszyscy inni obecni na sejmie. Obszerne listy świadków powtarzały się przy następnych darowiznach. Druga większa darowizna z tego okresu: starostw krzeszowskiego i zamechskiego na rzecz Jana Zamoyskiego, była jego wynagrodzeniem za przeforsowanie elekcji Zygmunta III i zwycięstwo pod Byczyną¹⁸. Należy dodać, że starostwo zamechskie było nie zastawione, a zatem lustrowane w 1565 i 1569 r., natomiast starostwo krzeszowskie, obejmujące nowołożowane miasto Tarnogród i 8 wsi, było zastawione w starej sumie (pożyczka na wojnę pruską w roku 1520¹⁹).

Nadanie lenne miasta Serokomli i czterech wsi na rzecz Mikołaja Firleja, wojewody krakowskiego, pochodziło z poprzednio wygasłego lenna, które w 1498 r. otrzymał Marcin Wrocimowski, obejmującego wieś Chordziedzę, na której gruntach w pierwszej połowie XVI w. osadzono miasteczko Serokomlę i 3 wsie²⁰. Rewizja listów na sejmie 1563/64 nadanie to, przedstawione przez Jana Firleja, wojewodę lubelskiego, uznała za dokonane przed 1504 r. z zastrzeżeniem, że prawa Firlejów będą trwać

¹⁶ MK nr 118, f. 290—293; tzw. Metryka Litewska IV B 8, f. 214v—216. Darowizna na rzecz Bernarda — tzw. Metr. Lit. IV B 17, f. 171v—172v; MK nr 79, f. 177v—179. Dożywocie na Szarawce otrzymał w 1569 r. Jan Firlej, wojewoda lubelski (zm. 1574) — MK nr 108, f. 42—42v; *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii* cz. VII, t. II, Kijew 1890, s. 202—206; ASK dz. L. XVIII, nr 45, f. 136v—145.

¹⁷ „Za pana Pretficza wolna od Tatar granica”. Na temat ich zasług obszernie pisał Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego*, wyd. K. J. Turkowski, Kraków 1858, s. 643.

¹⁸ MK nr 134, f. 224—229 oraz *Archiwum Jana Zamojskiego* t. IV, wyd. K. Lep-szy, Kraków 1948, s. 428—434. Starostą zamechskim był od 1572 r. (A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia*, s. 251), natomiast starostwo krzeszowskie przejął w 1580 r. po śmierci Marcina Ossolińskiego (*Archiwum Jana Zamojskiego*, t. II, wyd. J. Siemieński, Warszawa 1909, s. 406).

¹⁹ *Descriptiones bonorum regalium in terris Ukraino-Russicis saeculo XVI confestae*, wyd. M. Hruszewski, t. II, Lwów 1897, s. 211—225; ASK dz. XLVI, nr 119 oraz ASK dz. L. XVIII, nr 45, f. 368—374 (Zamech); tzw. Metr. Lit. IV B 8, f. 105—106, zastaw z 1520 r. — MRPS t. IV, nr 3512; tzw. Metr. Lit. IV B 9, f. 42—43.

²⁰ MK nr 16, f. 258; MK nr 98, f. 203v; I. Baranowski, op. cit., s. 3—5. W 1556 r. wymienione są obok miasteczka Serokomla wsie: Chordziedza, Ruda, Czarna i Zakepie (MK nr 89, f. 42).

do wygaśnięcia męskiego potomstwa Wrocimowskiego. Okazało się, że Wrocimowscy wymarli, a więc lenno upadło, a z nim prawa Firlejów. Dobra pochodzące z wygasłego lenna mogły być jednak powtórnie nadane w ten sam sposób i król skorzystał z tej możliwości. Zgodnie z prawem lennym zastrzeżono jednak, że Firlejowie zostali zobowiązani do wypłacenia potomkom Wrocimowskiego po kądzieli 780 grzywien czyli 1248 zł²¹. Dobra Serokomla pozostały lenne aż do 1775 r., kiedy to spadkobierca Firlejów po kądzieli, Ignacy Scipio del Campo, podstoli litewski (zm. 1791), uzyskał konstytucją prawo wykupienia tych dóbr na własność dziedziczną. Do otaksowania dóbr i wyliczenia sumy należnej skarbowi wyznaczona została specjalna komisja²².

Darowana Marcinowi Mazowieckiemu, szlachcicowi ziemi dobrzyńskiej, wieś Dziewiąciele była w 1552 r. ofiarowana Mikołajowi Rejowi²³, lecz daninę tę unieważniono podczas rewizji listów, i dlatego wieś była lustrwana w 1565 r.²⁴. Kilka lat ciągnęła się natomiast kwestia ważności dożywocia na tej wsi, a to w związku z podejrzeniami, że należała ona ongiś do wielkorządów (przy ewentualnej rewindykacji do wielkorządów, dożywocia upadały²⁵). Ostatecznie utrzymał się przy niej Rej, a następnie przeszła w ręce Mazowieckiego.

Wśród darowizn z lat 1652—1667 wyróżnić należy dokonane na rzecz zasłużonych wojskowych, szczególnie Czarnieckiego, ale też zasługi jego były ogromne, a ponadto za darowizną Tykocina stała chęć ściślejszego związania wojewody ruskiego z dworem i jego planami politycznymi²⁶. Zasłużonymi wojownikami byli: Zaćwilichowski, Wolf, Sokolnicki, Papan-

²¹ tzw. Metr. Lit. IV B 8, f. 226v. Firlejowie posiadali tę tenutę od 1557 r. — MK nr 89, f. 422—422v. Nadanie z r. 1590: MK nr 90, f. 720—721; por. też *Zbiór dokumentów znajdujących się w Bibliotece hr. Przeddzieckich*, wyd. A. Chmiel, Kraków 1890, nr L. I. Baranowski, (op. cit., s. 5 n.) twierdził, że lenno na Mszczonowie z 1554 r. (MK nr 84, f. 388—392v) zostało skonfiskowane Hieronimowi Radziejowskiemu i przywrócone biskupowi Michałowi Radziejowskiemu w 1678 r. konstytucją „Deklaracja praw na Mszczonowie” (VL t. V, f. 585). Lenno na Mszczonowie zostało zniesione, podobnie jak część sum obciążających te dobra, w trakcie rewizji listów na sejmie w 1563/4 r. (tzw. Metr. Lit. IV B 8, f. 400—401). Starostwo to w następnym okresie ze względu na obciążające je stare sumy nie było lustrwane (Instrukcja Skarbowa z 1650 r., s. 17 — maszynopis uprzejmie udostępniony przez prof. Jerzego Wiśniewskiego). Zlustrwane zostało w 1661 r. (*Lustracje województwa rawskiego w XVII w.*, wyd. Z. Kędzierska, Wrocław 1965, s. 166—170). Sformułowania konstytucji z 1678 r. (*feudum — fatali quadam rerum vicissitudine odpadłe*) odnosi się zatem do rewizji listów.

²² VL t. VIII, f. 243 (dobra Serokomla). Ojciec Ignacego, Józef Scipio del Campo ożenił się z Weroniką Firlejówną.

²³ MK nr 82, f. 75—76; MK nr 98, f. 31. Darowizna Mazowieckiemu — ASK dz. L. XVIII, nr 19, f. 28—28v; nierealizowane dożywocie dla Jana Wielopolskiego z 1594 r. — MK nr 138, f. 418v—419.

²⁴ tzw. Metr. Lit. IV B 8, f. 8, 28; *Lustracja województwa krakowskiego 1564—1565 t. I*, wyd. J. Małecki, Warszawa 1962, s. 115—117.

²⁵ tzw. Metr. Lit. IV B 7, f. 46; ASK dz. XLVI, nr 41, f. 10. Garść informacji w tej sprawie podał W. Pałucki (*Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 88 — także omyłka drukarska: Makowiecki zamiast Mazowiecki). Marcin Mazowiecki dzierżył tę wieś już w 1581 r. (*Zródła dziejowe t. III*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1886, s. 38).

²⁶ Dyplomy oryginalne i ich odpisy zestawiał A. Kersten, *Stefan Czarniecki 1599—1665*, Warszawa 1963, s. 440, przyp. 285; o okolicznościach darowizny tamże, s. 441 n.

ra, Tomkiewicz i Silnicki²⁷. W wypadku Tomkiewicza i Papary darowizny połączone były z aktami nobilitacji i miały dodatkowo ułatwić im wejście w szeregi szlachty. Interesującym zjawiskiem jest darowywanie zasłużonym wojskowym wsi, które — z wyjątkiem Klonówki i małej tenuty Baklatycze *vel* Batatycze — były ongiś zastawione, a niektóre nawet darowane. Darowizny te skasowała rewizja listów²⁸, zaś zastawy upadły — pozostała jednak tradycja obciążania lub alienowania właśnie tego rodzaju dóbr.

Zupełnie wyjątkową sprawą jest donacja wsi Hermak *vel* Hermaki. Darowizna z 1550 r. Jędrzejowi Terlikowskiemu, uczyniona była jak inne podobne, celem zasiedlenia pustek. Nadanie to zakwestionowano w 1563 r. przy rewizji listów²⁹. Decyzje co do losu szeregu darowizn tej kategorii były stale odkładane, co stwierdzili lustratorzy w 1616 r.³⁰. Sprawa Hermak doczekała się jednak finału blisko sto lat po sejmach egzekucyjnych. Uznano, że aktualny posiadacz Krzysztof Kawiecki, pisarz ziemski podolski (zm. 1672), jako prawny spadkobierca Terlikowskiego, winien otrzymać tę wieś na własność³¹.

Ze sprawą unii hadziackiej związane są liczne darowizny poczynione na sejmie 1659 r. na rzecz pułkowników kozackich, przy czym w grę wchodziły tu dobra położone w województwie kijowskim³². Szczególnie wyróżnieni zostali główni zwolennicy unii z Rzeczpospolitą, Jerzy Niemirycz i Iwan Wyhowski³³. Nadania miały umocnić ich osobistą pozycję przez wywyższenie majątkowe. Jerzy Niemirycz, podkomorzy kijowski, otrzymał w lenno tenutę Łopiennik wydzieloną ze starostwa krasnostawskiego³⁴. Jako lenno przetrwała ona do XVIII w. W 1765 r. lustratorzy uczynili adnotację, że mają te dobra podane w instrukcji skarbowej do zlustrowania. Nie wdając się w rozstrzygnięcie, czy tak być powinno i pozostawiając tę sprawę do decyzji Skarbu dokonali lustracji, aby — póki nie zapadnie decyzja — dzierżawca Michał Prażmowski, starosta mszczo-

²⁷ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1839—1846, t. X, s. 13 (Zaćwilichowski), t. IX, s. 397 (Wolf), t. VIII, s. 445 (Sokolnicki), t. IX, s. 92 (Tomkiewicz), t. VIII, s. 373 (Silnicki). O Paparze por. S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej t. XIII*, Warszawa 1916, s. 198.

²⁸ Wieś Januszowice była zastawiona w starej sumie (MK nr 98, f. 167v—168); wieś Janiszów *vel* Januszów należała do zastawionej w starej sumie tenuty Łąkorek, Szynwald etc., zaś Klonówka była osobną dzierżawą (*Lustracja województwa pomorskiego 1565*, wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1961, s. 158—160); tenuta Horożana zastawiona w starej sumie, została nadana na własność w 1550 r. (MK nr 78, f. 153); tenuta Krechów została wydzielona w XVII w. ze starostwa jaworowskiego niegdyś zastawionego w starej sumie (*Lustracja województwa ruskiego 1661—1665 t. II*, wyd. E. i K. Arłamowscy, W. Kapuś, Wrocław 1974, s. 177—184); wsie Puków i Dubrniów *vel* Dubowiec zostały nadane w lenno w 1549 r. (MK nr 77, f. 252) a w roku następnym na wieczność (MK nr 78, f. 73). W 1662 r. zostały nadane Silnickiemu na prawie emfiteutycznym (VL t. IV, f. 860). O darowiznie tenuty Baklatycze *vel* Batatycze, wydzielonej w XVII w. ze starostwa kamionackiego por. *Lustracja woj. ruskiego 1661—1665 t. II*, s. 176—177; tzw. Metr. Lit. IV B 8, f. 72v—73 (Januszowice), f. 436—437 (Janiszów), f. 110v—111 i 162v—163 (Horożana), f. 147v—148 (Jaworów), f. 133v—134v (Puków, Dubrniów).

²⁹ MK nr 79, f. 302; tzw. Metr. Lit. IV B 17, f. 81—82; tzw. Metr. Lit. IV B 8, f. 198v—199.

³⁰ *Zródła dziejowe t. V*, wyd. A. Jabłonowski, Warszawa 1877, s. 33—34.

³¹ A. Boniecki, *Herbarz polski t. IX*, s. 351; VL t. IV, f. 536.

³² VL t. IV, f. 647—653.

³³ Na temat roli Niemirycza w doprowadzeniu do unii hadziackiej por. J. Tazbir, *Jerzy Niemirycz*, PSB t. XXII, s. 811—816.

³⁴ O nadaniu tym informuje też *Lustracja woj. ruskiego 1661—1665 t. III*, Wrocław 1976, s. 298—300. Por. też I. Baranowski, *op. cit.*, s. 8 n.

nowski, płacił kwartę według ich taksy. Podobną adnotację uczynili lustratorzy w roku 1789³⁵. Powyższa uwaga wskazuje, że skarb nie tracił z pola widzenia nadań lennych.

Niemirycz był współautorem tekstu unii hadziackiej, natomiast zawarte w jej tekście postanowienia miał realizować hetman zaporoski, Iwan Wyhowski. Rola, którą podjął się odegrać, wiązała się głęboko z racjami politycznymi reprezentowanymi przez polityków Rzeczypospolitej i wymagała zapewnienia mu silnej i trwałej pozycji osobistej. Stąd awans na wojewodę oraz darowizna dwóch dużych starostw³⁶. Darowizny dokonane zostały w 1658 r. *ex senatus consulto*, a sejm zatwierdził je w roku następnym. W dyplomie nadania starostwa barskiego powołana została, co znamienne, jako precedens, darowizna Krzeszowa i Zamechu.

Starostwo lubomelskie należało do oprawy Marii Ludwiki, która udzieliła na darowiznę starostwa specjalnego konsensu³⁷. Natomiast dotychczasowemu staroście barskiemu, którym od 1651 r. był ks. Bogusław Radziwiłł, obiecano za zrzeczenie się starostwa rekompensatę, którą otrzymał w 1661 r. na starostwie brańskim³⁸. Darowizna Baru i Lubomli została odnotowana w lustracji województwa ruskiego w 1661 r., przy czym lustratorzy opisali odpowiednie dokumenty wraz z konstytucją 1659 r.³⁹. W dyplomie donacyjnym nie wliczono osad, których darowizna dotyczyła, co w przyszłości spowodowało kontrowersje.

Koncepcja polityczna, w której osoba Wyhowskiego miała odegrać wybitną rolę, wkrótce upadła, a on sam stał się dla nowej polityki Rzeczypospolitej wobec kozaków wręcz zawadą⁴⁰. Brutalnym wyrazem tego stanu rzeczy była egzekucja Wyhowskiego wiosną 1664 r. pod zarzutem zdrady; nadane mu dobra zostały skonfiskowane. O starostwo barskie starał się eksstarosta Bogusław Radziwiłł, przypadło ono jednak w styczniu 1665 r. wojewodzie krakowskiemu i hetmanowi wielkiemu koronnemu Stanisławowi Rewerze Potockiemu. Zawiedziony Radziwiłł skomentował to następująco: „Baru nie otrzymałem dla łakomstwa bzdyka Wojewody Krakowskiego, i jego już całe zgnięł Baby”⁴¹. Po śmierci Potoc-

³⁵ ASK, dz. XLVI, nr 127, f. 66 (1765 t.) oraz ASK dz. XLVI, nr 133, f. 47—48 (1789 r.).

³⁶ Na ten temat por. obszerniej Wł. Tomkiewicz, *Unia hadziacka*, „Sprawy Narodowościowe” t. XI, 1937, nr 1—2, s. 23—25.

³⁷ *Lustracja woj. ruskiego 1661—1665 t.* III, s. 250; VL t. IV, f. 648; *Historia panowania Jana Kazimierza z klimakteru Wespazjana Kochowskiego t. I*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1859, s. 347; *Rudawskiego Szymona Wawrzyńca Historia Polska 1648—1660*, t. II, wyd. Wł. Spasowicz, Petersburg 1858, s. 363; MK nr 196, f. 175—178v; MK nr 201, f. 98v—99 (nadanie Baru). „Lubomlskie zaś starostwo, na którym królowa IMCi miała sprawę ustąpiła lennem prawem domowi Wyhowskich i do niego należeć ma” (*Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza t. II*, wyd. K. M. Wójcicki, Warszawa 1853, s. 13).

³⁸ Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Memoriale Rerum Gestarum in Polonia 1632—1656 t. IV*, wyd. A. Przybóś i R. Żelewski, Wrocław 1974, s. 222; VL t. IV, f. 706; ASK dz. XVIII, nr 64, f. 561.

³⁹ Por. wyżej przyp. 37.

⁴⁰ Z. Wójcicki, *Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Warszawa 1959, s. 76. W testamencie zapisał Lubomlę żonie a Bar synowi Konstantemu (A. Prochaska, *Wyhowski twórca unii hadziackiej i jego rodzina*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1920, z. 1, s. 18—19).

⁴¹ MK nr 203, f. 372—373v. Lustracja woj. podolskiego z 1665 r. wymienia jako starostę już Potockiego (ASK dz. XLVI, nr 10, f. 92); H. Malewska, *Listy staropolskie z epoki Wazów*, wyd. II, Warszawa 1977, s. 351.

kiego, w marcu 1667 r. Radziwiłł otrzymał wreszcie starostwo barskie⁴². Starostwo lubomelskie wróciło w ręce Marii Ludwiki, a po jej śmierci w 1667 r. nadane zostało wojewodzie bełskiemu, Dymitrowi Wiśniowieckiemu⁴³. Sejm 1666 r. zrehabilitował pośmiertnie Wyhowskiego i uznał prawa jego syna Eustachego do dziedziczenia wszystkich dóbr, w tym także Baru i Lubomli⁴⁴, ale postanowienie to nie było egzekwowane. Z prawnego punktu widzenia kasacja nadań dla hetmana Wyhowskiego i rozdanie Baru i Lubomli jako dożywocie powinno być potwierdzone uchwałą sejmową. Tego domagał się sejmik korczyński w 1669 r.⁴⁵. Autorzy laudum stanęli niewątpliwie na stanowisku, że skoro sejm aprobował darowizny to także powinien aprobować ich kasatę. Zapewne obawiano się niebezpiecznego precedensu. Eustachy Wyhowski odstąpił swe prawa do starostwa barskiego w 1698 r. Jerzemu Dominikowi Lubomirskiemu, który też w 1702 r. został starostą barskim po Stanisławie Jabłonowskim⁴⁶. Wnuk Jerzego Dominika Lubomirskiego, Jerzy Marcin, uzyskał od sejmu w 1775 r. potwierdzenie swych tytułów prawnych jako spadkobierca Eustachego Wyhowskiego, a zatem również prawo posiadania na własność Baru. Należało więc ustalić, których wsi i miast to prawo dotyczy, i tenże sejm 1775 r. wyznaczył komisję w tej sprawie⁴⁷. Komisja wzięła pod uwagę, że starostwo „w liczbie i równości jednostajnej wsiów swoich nigdy pewnie i na długo utrzymać się nie mogło”, uwzględniła „możność osadzenia wsiów na pustujących gruntach barskich” oraz powołała się na inwentarze z lat 1552 i 1613 oraz lustracje z 1564 r., a także na sformułowania użyte w akcie darowizny Janowi Wyhowskiemu i w konstytucji 1659 r., wreszcie na inne przedstawione dokumenty, sporządzając listę 4 miast, 9 wsi i 3 futorów, których dotyczy miała darowizna⁴⁸.

Uregulowania doczekała się też sprawa starostwa lubomelskiego. Rozpatrywał ją sejm w 1768 r., który wyznaczył komisję dla rozstrzygnięcia, czy spadkobiercą praw Eustachego Wyhowskiego do tego starostwa jest potomek Wyhowskiego po kądzieli, Józef Maurycy Kurdwanowski (zm. 1771), czy też Franciszek Ksawery Branicki, legitymujący się nabyciem

⁴² AGAD, dok. perg. nr 8253 (nadanie z 17 marca); ASK dz. LVI, B 5/I, f. 264—265v (intruzja z 3 czerwca). Po Radziwiłł otrzymał je w 1670 r. Jan Sobieski (AGAD, dok. perg. 8262).

⁴³ *Portofolio Marii Ludwiki* t. II, wyd. E. Raczyński, Poznań 1844, s. 366. Po raz pierwszy wymieniony jako starosta lubomli w 1670 r. (*Akta sejmikowe województwa krakowskiego* t. III: 1661—1673, wyd. A. Przyboś, Wrocław-Kraków 1959, s. 301). Po nim starostą był Jerzy Karol Lubomirski jako drugi mąż wdowy po Wiśniowieckim — Teofilu Ludwiku z Zasławskich.

⁴⁴ Wspomniano o tym dwukrotnie w XVIII w. (VL t. VII, f. 791 oraz t. VIII, f. 246) przy konstytucjach dotyczących tych starostw. Diariusz nic nie mówi o tej sprawie (Bibl. PAN Kórnik, rkps nr 362 (mikrofilm Biblioteki Narodowej nr 2628), f. 217—240).

⁴⁵ *Akta sejmikowe* t. III, s. 261.

⁴⁶ Wspomina o tym konstytucja sejmu 1775 r. (VL t. VIII, f. 244). Por. też T. Zielińska, *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewskich w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław 1977, s. 125—126.

⁴⁷ VL t. VIII, f. 244—246 (dobra Bar). Lustracja starostwa w 1765 r. (ASK dz. XLVI, nr 12, f. 72 n.).

⁴⁸ Inwentarz z r. 1613 znajduje się w ASK dz. LVI B 5/I, f. 213—260v. Protokół komisji wraz z dokumentami — ASK dz. LVI B/5/V. Ta liczba umieszczona została w tabeli. Skład wsi starostwa według lustracji z 1569 r., inwentarza z 1613 r., lustracji z 1616 r. i postanowień komisji różnią się dość znacznie. W lustracji z 1665 r. znajdują się tylko fragmenty lustracji z lat 1569 i 1616.

tych praw w 1734 r. od spadkobierców Konstantego Wyhowskiego. Komisja przyznała prawo własności starostwa Branickiemu, co zatwierdził sejm w 1775 r.⁴⁹ Dożywotniczką na starostwie lubomlskim była Antonina z Potockich Rzewuska, wojewodzina wołyńska⁵⁰. Sejm wyznaczył jej dożywotnio 60 tysięcy rocznej pensji w zamian za utratę starostwa. Tak więc dopiero w 1775 r. nastąpiła egzekucja decyzji z 1666 r. rehabilitującej Wyhowskiego i przywracającej moc prawną darowiznom uczynionym na jego rzecz w 1658 r.

W 1661 r. sejm dokonał szeregu nobilitacji, darowizn i nadań lennych dóbr w województwie kijowskim na rzecz tych pułkowników kozackich, którzy opowiedzieli się za Rzeczypospolitą po bitwie pod Cudnowem. Jeden z nich, Michał Zieleński, wraz z nobilitacją otrzymał w lenno wieś Serebrinę w województwie podolskim, dawniej zwaną Srebrną. Była ona ongiś zastawiona w starej sumie⁵¹. W 1768 r. ówczesny jej posiadacz, Franciszek Salezy Potocki, zamienił ją za swą wieś dziedziczną Kruszeniówkę⁵².

Za panowania Jana Kazimierza dwiema dużymi donacjami wieczyściami obdarzono zgromadzenia zakonne. Klasztor Jasnogórski otrzymał w 1658 r., jak stwierdza dyplom nadawczy, za wybitne zasługi w obronie przed Szwedami, za poniesione nakłady i straty materialne oraz dla zabezpieczenia na przyszłość urządzeń obronnych twierdzy i jej załogi — tenutę Kłobuck wydzieloną ze starostwa krzepickiego. Paulini weszli w rzeczywiste posiadanie tenuty dopiero w 1664 r., kiedy to skupili dożywocie od Prażmowskich i dlatego podlegała ona zlustrowaniu w 1660 r.⁵³. Niechęć szlachty do powiększania majątków duchownych i konstytucyjny zakaz nie okazały się przeszkodami; widocznie decyzja nagrodzenia klasztoru częstochowskiego była dla opinii uzasadniona. Protestował jedynie sejmik lubelski 1659 roku, ale nie przeciw darowiźnie jako takiej lecz przeciw jej rozmiarom. Sejmik postulował, by nadanie unieważnić i uczynić nowe, obejmujące samo miasto Kłobuck, bez otaczających je wsi⁵⁴.

W 1654 r. królowa Maria Ludwika zwróciła się do sejmu o zgodę na kupno przez nią starostwa kamieńczykowskiego na Mazowszu; zamierzała uposażyć nim zgromadzenie sióstr wizytek, które właśnie sprowadziła z Francji. Dobra Rzeczypospolitej jak wiadomo, nie mogły być sprzedawane i zamiar królowej wywołał sprzeciw. Sprzeciw te zostały przełamane, przy czym oponentów przekonały metody zastosowane przez

⁴⁹ VL t. VII, f. 791—793 (dobra Luboml); VL t. VIII, f. 246—247 (Wyznaczenie sprawiedliwości względem dóbr Lubomla).

⁵⁰ Kolejnych starostów lubomlskich w pierwszej połowie XVIII w. wymienia T. Zielińska, op. cit., s. 123. Lustracja starostwa w 1765 r. — ASK dz. XLVI, nr 127, f. 14 n.

⁵¹ W 1616 r. tenutariuszką tej wsi wraz z szeregiem innych była Eleonora z Ostrogskich Radziwiłłowa, żona Jana Jerzego, kasztelana trockiego (*Źródła dziejowe* t. V, s. 68; I. Baranowski, op. cit., s. 19). Por. też tzw. Metr. Lit. IV B 8, f. 214v—215.

⁵² VL t. VII, f. 79.

⁵³ MK 201, f. 70v—72v. Tekst oryginalnego dyplomu *in extenso* por. *Lustracja województwa krakowskiego 1789*, wyd. A. Falniowska-Gradowska i I. Rychlikowa, t. III, Wrocław 1963, s. 635—638. Por. też Z. Perzanowski, *Zarys dziejów miasta Kłobucka*, „Małopolskie Studia Historyczne” t. I, 1958, z. 2, s. 46—47; ASK dz. L. XVIII, nr 24, f. 31v—60 i zwłaszcza f. 59—60 („Opowiadanie Przewielebnego Zakonu Jasnogórskiego”).

⁵⁴ Bibl. PAN Kraków, rkps 8324 — Teki Pawińskiego [cyt. dalej: TP] nr 7, f. 174.

królową. *Plurimi sunt reluctati* — pisał Albrecht Radziwiłł — *tandem et donis, et minis et deducatione ad regem placati sunt*. Konstytucja sformułowana jest jako darowizna starostwa na rzecz królowej, za to, że „sumę sto trzydzieści tysięcy złotych w gotowych pieniądzach *in rem Reipublicae* do skarbu wyliczyła”. Królowa wpłaciła tę sumę z górą miesiąc po zakończeniu sejmu, co stwierdza kwit podskarbiego Bogusława Leszczyńskiego⁵⁵. Była to więc faktycznie transakcja kupna-sprzedaży, i tak ją określali współcześni⁵⁶. Sejm 1661 r. wyznaczył komisję, która w 1663 r. dokonała szczegółowego opisu granic starostwa przed ostatecznym przekazaniem go wizytkom⁵⁷. Do tego momentu starostwo formalnie pozostawało królewszczyzną i dlatego zostało zlustrowane w 1662 r.⁵⁸. Komisarze stwierdzili: „Prawo fundacji dóbr Kamienieckich za sumę korespondującą na Konwent Pryncypałek kupionych prawem powtórnym na Comissiji terażniejszej uczynionym approbowane i ratyfikowane jest, które to oboje prawa bez winy i kary na gwałcających prawa publiczne postanawiamy, protestacjami fałszywymi ani żadnymi na późniejszym sejmie prosekuracjami, jako nic nie ważącymi i na karę zasługującymi, nie mają być osłabione ani wątpliwości jakiej podpadające”⁵⁹. Dochody z tych dóbr oszacowane na 22 tys. zł rocznego dochodu przeznaczone były na budowę klasztoru i kościoła i na utrzymanie sióstr. Na pensję dla panien miało iść tylko 1600 zł (7,3% dochodu rocznego), bowiem uposażeniem tej pensji był darowany przez królową 1660 r. dom w Ujazdowie⁶⁰.

Rozgraniczenia wsi starostwa od wsi szlacheckich, król zatwierdził wraz z ostatnim nadaniem w 1668 r., zaś sejm w 1678 r.⁶¹.

Jest to jedyny w omawianym okresie wypadek sprzedaży dóbr Rzeczypospolitej, dokonany w dodatku *lege artis*, bo za zgodą sejmu. Jak się okazuje, sejm był skłonny, choć nie bez oporu, pójść nawet na takie odstąpienie od niewzruszalnych wydawałoby się zasad, a to ze względu — jak należy przypuszczać — na osobę petentki, jakkolwiek 130 tys. zł

⁵⁵ A. S. Radziwiłł, *Memoriale* t. IV, s. 313 — pod datą 18 lipca; VL t. IV, f. 452: odpis oblaty tej konstytucji w księgach ziemskich warszawskich; Archiwum klasztoru SS. Wizytek w Warszawie, „Prawa do klasztoru y Dóbr kamienieckich w Mazowszu sytuowanych Wielebnym JMC Pannom Wizytkom Warszawskim nadane y służące”, nr 1 oraz tamże nr 2: kwit podskarbiego z 28 sierpnia 1654 r. i odpis oblaty tegoż kwitu w księgach grodzkich warszawskich w 1679 r.

⁵⁶ L. J. Jastrzębski, *Fundacya wizytek w Warszawie*, [w:] *Portofolio królowej Marii Ludwiki* t. I, Poznań 1844, s. 148 n.; *Stanisława Temberskiego roczniki*, wyd. W. Czermak, „Scriptores Rerum Polonicarum” t. XVI, Kraków 1907, s. 282.

⁵⁷ Obszerny protokół czynności tej komisji, uwierzytelniony podpisami i pieczęciami, liczący 115 stron, znajduje się w Archiwum SS. Wizytek w Warszawie, rkps. niesygnowany. Tamże znajduje się kopia w języku polskim, współczesna oryginałowi lub niewiele od niego późniejsza. Za udostępnienie tych archiwaliów winien jestem wdzięczność Przełożonej SS. Wizytek, Matce Marii Klauдії Niklewiecz.

⁵⁸ ASK dz. L. XVIII, nr 64, f. 519—521 (lustracja z 1662 r.).

⁵⁹ Protokół komisji, tekst polski s. 4.

⁶⁰ B. Fabiani, *Warszawska Pensja Panien Wizytek w latach 1655—1680*, [w:] *Warszawa XVI—XVII wieku* z. 2, Warszawa 1977, s. 177.

⁶¹ Odpis oblaty w księgach ziemskich warszawskich przywileju Jana Kazimierza z 20 sierpnia 1668 r. (data oblaty 1797 r.) — Archiwum SS. Wizytek, „Prawa do klasztoru”, nr 3; VL t. V, f. 587—588. Odpis oblaty tej konstytucji w księgach ziemskich warszawskich w 1679 r., Archiwum SS. Wizytek, „Prawa do klasztoru”, nr 4. W archiwum tym znajduje się też mapa starostw zapewne współczesna opisowi granic z 1663 r. i zapewne oparta na zawartych w nim informacjach. Dostarcza ona obfitszych danych o liczbie starostw niż lustracja. Mapie tej poświęciłem osobny komunikat (KHKM r. XIXVI, 1978, z. 4 — w druku).

nie było ceną nadmiernie wygórowaną i zapewne ze względu na istotne dla opinii cele fundacji, tzn. założenie pensji dla dziewcząt. Pozory zostały jednak zachowane i konstytucji nadano charakter darowizny, z zaznaczeniem, że nie stoi ona w sprzeczności z konstytucją z 1635 r. zabraniającą alienacji dóbr na rzecz duchownych⁶². Chodziło bowiem, aby nie stwarzać precedensów.

Między 1629 a 1635 r. kolegium jezuitów w Barze zostało uposażone dwoma wioskami w województwie podolskim — Kurzelową i Siniakowcami, których tenutariuszem do tego momentu był Łukasz Miaskowski, podstoli podolski. Za zgodą króla zrzekł się ich na rzecz jezuitów⁶³. Wieś Kurzelowa była niegdyś zastawiona w starych sumach, zaś sytuacja prawna Siniakowiec pozostawała niejasna⁶⁴. W 1635 r. sejm zatwierdził fundację kolegium dodając zarazem, że „*fundos, areas, immunitatibus ecclesiasticis inkorporujemy i approbujemy*”⁶⁵. Bliższe okoliczności tej darowizny nie są znane. Kolegium jezuitów w Warszawie otrzymało od króla w 1658 r. wieś Nieporęt⁶⁶.

Darowizna dóbr królewskich mogła dotyczyć, jak wspomniano, części dóbr będących przedmiotem zamiany za dobra szlacheckie, czyli frymarku. W przypadku, gdy wartość zamienianych dóbr królewskich była większa od wartości dóbr szlacheckich, które w zamian przechodziły do zasobu dóbr ziemskich Rzeczypospolitej, a więc w wypadku frymarku nierównego, mamy do czynienia z alienacją nadwyżki dóbr. Były to alienacje nieoficjalne. Konstytucje sejmów 1562/63 i 1569 określiły warunki dokonywania frymarków, starając się umożliwić sejmowi i skarbowi kontrolowanie ich równoważności⁶⁷.

Za panowania Stefana Batorego i w początkach panowania Zygmunta III przeprowadzano rewizje frymarków. Protokoły tych rewizji znajdują się w Metryce Koronnej nr 116⁶⁸. Przypuścić wobec tego należy, że

⁶² VL t. III, f. 854—856.

⁶³ St. Załęski, *Jezuici w Polsce* t. IV, cz. III, Kraków 1905, s. 1154.

⁶⁴ tzw. Metr. Lit. IV B 8, f. 178v—179v oraz IV B 17, f. 10—11v; *Zródła dziejowe* t. V, s. 63—64 (Kurzelowa). Wieś ta była osadzona w 1559 r. i nadana jako danina wieczysta z warunkiem służby zamkowej w Barze. Podobnie jak inne tego typu daniny, odesłana została w trakcie rewizji listów „na rewizję”. Rozstrzygnięcie tej kwestii było stale odkładane i w rezultacie sytuacja prawna takich nadań pozostała niejasna (por. Metr. Lit. IV B 8, f. 189—190 oraz IV B 17, f. 41—42).

⁶⁵ VL t. III, f. 871. Według rejestru dóbr królewskich z 1690 r. darowiznę dla kolegium w Barze potwierdził sejm w 1650 r. (AGAD, Archiwum Publiczne Potockich nr 112, f. 63).

⁶⁶ S. Załęski, op. cit. t. IV, cz. II, s. 855. Sytuację prawną tej wsi począwszy od XV w. oraz skomplikowaną sprawę jej rewindykacji przez króla przedstawił wyczerpująco W. Pałucki (*Atlas Historyczny Polski, Mapy szczegółowe XVI wieku: Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. Wł. Pałuckiego, opr. A. Dunin-Wasowicz, I. Gieysztorowa, J. Humnicki, W. Kalinowski, W. Lewandowska, K. Pacuski, Wł. Pałucki, W. Szaniawska, Warszawa 1973, s. 90, przyp. 11).

⁶⁷ VL t. II, f. 615 i VL II, f. 785. W 1565 r. lustratorzy kontrolowali równoważność wielu frymarków.

⁶⁸ W Metryce tej znajdują się również dokumenty i rewizje dwóch frymarków, dokonanych przed sejmem egzekucyjnym, które zostały zakwestionowane podczas rewizji listów i dopiero w czasach Batorego przeprowadzono ich rewizję i ostatecznie je zatwierdzono. Chodzi o frymark wsi Dzierzków, Gołębiów, Wola Gołębiowska w woj. sandomierskim za wsi Blizocin, Wola Blizooka, Podłodów, Mazowszany, Mleczków w tymże województwie, oraz o frymark wsi Wilkolas, Wilkolaska Wola, Zalesie, Pielaszkowice w woj. lubelskim za wsi Żabienice, Tyśmienica, Babianka, Ruda, Kuźnica, Kuźnicka Wola w tymże województwie.

frymarki z tego okresu nie przynosiły rażących strat skarbowi. Później jednak nadużycia popełniane przy ich dokonywaniu spowodowały, że czasownik „frymarczyć” nabrał wybitnie pejoratywnego znaczenia. Dość tu jednak należy, że w wypadku, gdy zamianie ulegały dobra zastawione, zamieniający zrzekał się sumy je obciążającej, niejako dodając ją do wartości dóbr, którą oferował do zamiany. Dostrzeganie tego faktu pozwala na bardziej wnikliwą ocenę równoważności niektórych frymarków⁶⁹. Nie sposób realnie obliczyć, ile dóbr alienowano na skutek nieprawidłowych zamian, gdyż — analizując poszczególne frymarki, które uważamy za nierówne — trudno określić rozmiary nadużycia. Dlatego w niniejszym szkicu nie zająłem się szczegółowo tą formą alienacji dóbr Rzeczypospolitej.

Stosunkowo znaczna liczba darowizn za panowania Jana Kazimierza sugeruje, że w okresie tym przełamano zakaz umniejszania domeny ziemskiej Rzeczypospolitej. Jest to jednak złudzenie, bowiem już w okresie następnym (aż po rok 1700) darowizn było niewiele. Względna mnogość darowizn za czasów Jana Kazimierza spowodowana była bowiem nie zanikiem oporów przeciw alienacji dóbr Rzeczypospolitej, lecz nagromadzeniem wydarzeń przynoszących sytuacje, w których daniny te spełnić mogły określoną rolę polityczną.

Alienacje dóbr ziemskich Rzeczypospolitej, mimo że dokonywane na mocy konstytucji sejmowych, budziły sprzeciw opinii szlacheckiej, gdyż motywacje uznane przez sejm nie zawsze trafiały do szerokich rzesz szlacheckich. Do skrótego przedstawienia reakcji opinii szlachty posłużą lauda sejmikowe. Już w 1590 r. sejmik proszowicki domagał się, aby „panowie posłowie nasi przzenagabywania około dóbr królewskich nie odnosili, tedy zakazujemy im *in diserte*, aby na żadne daniny wieczne i lenna prawu pospolitemu przeciwne nie pozwalali”. Sejmik wiszneński z 1597 r. postulował, by „konstytucja o rozdawaniu wieczności była do *effectu* przywiedziona, gdyż siła ludzi zasłużonych może tem JKM opatrzyć, co niektórzy *privata autoritative* rzplitej posiadli”⁷⁰. Darowizny zmniejszały bowiem zasób dóbr ziemskich Rzeczypospolitej, które mogły być nadane w czasowe użytkowanie jako *panis bene merentium*. Dlatego też sprzeciwy wobec darowizn, lenn a także frymarków powtarzają się w laudach tego okresu⁷¹. Sejmik lubelski 1611 r. domagał się nawet, „aby się nie działy alienacje ani na tym ani na innych sejmach bez podania tego na sejmiki i zezwolenia powszechnego, o czym aby była Konstytucja *in vim* objaśnienia statutu króla Aleksandra *de non alienan-*

⁶⁹ P. Dąbkowski, op. cit. t. II, s. 520. Ten aspekt przy ocenie równoważności frymarków pominął w swych rozważaniach W. Pałucki, op. cit., s. 11—13.

⁷⁰ *Akta sejmikowe woj. krakowskiego* t. I: 1572—1620, wyd. S. Kutrzeba [cyt. dalej: *Akta sejmikowe*], Kraków 1932, s. 142; AGZ t. XX, s. 102.

⁷¹ 1593 r. — proszowicki (*Akta sejmikowe* t. I, s. 196); średzki (*Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego* t. I, cz. I: 1572—1616, wyd. W. Dworzaczek [cyt. dalej: *Dworzaczek*], Poznań 1957, s. 164; 1597 r. — proszowicki (*Akta sejmikowe* t. I, s. 217) i średzki (*Dworzaczek*, s. 201); 1598 r. — łączycy (Bibl. PAN Kraków, rkps 8327 — TP nr 10); i średzki (*Dworzaczek*, s. 208), 1600 r. — proszowicki (*Akta sejmikowe* t. I, s. 236); średzki (*Dworzaczek*, s. 224) i łączycy (TP nr 10, f. 85); 1601 r. — łączycy (TP nr 10, f. 96—7); 1604 r. — proszowicki (*Akta sejmikowe* t. I, s. 255) i średzki (*Dworzaczek*, s. 262); 1606 r. — proszowicki (*Akta sejmikowe* t. I, s. 284); 1611 r. — łączycy (TP nr 10, f. 149) i szadkowski (Bibl. PAN Kraków, rkps 8342 — TP nr 25, f. 230); 1613 r. — łączycy (TP nr 10, f. 156); średzki (*Dworzaczek*, s. 418 n., 488) i lubelski (Bibl. PAN Kraków, rkps 8323 — TP nr 6, f. 132).

dis bonis Reipublicae"⁷². Był to zresztą również wyraz braku zaufania do izby poselskiej, która akceptowała darowizny, chociaż instrukcje nakazywały jej do tego nie dopuszczać.

W następnym okresie darowizn było, jak wspomniano wyżej, o wiele mniej i to wyłącznie na ziemiach ukraińskich. Kilka z nich to donacje znaczne, które wiązały się jednak z zasiedlaniem pustek i obroną przed Tatarami, a więc z koniecznością inwestowania i ryzyka. Większość tych darowizn i lenn, podobnie jak lenna w województwach czernichowskim i smoleńskim, wynikała — jak zauważył I. Baranowski — z koncepcji Zygmunta III stworzenia na tych terenach pogotowia wojennego, złożonego z drobnych lenników⁷³. Nadania te nie wzbudzały takiego sprzeciwu jak poprzednie, niemniej jednak niektóre sejmiki z lat dwudziestych i trzydziestych dosyć często protestowały przeciw nim⁷⁴. Sejmik łęczycki z 1618 r. domagał się nawet ustanowienia kar dla tych, którzy starają się o darowiznę⁷⁵. Postulat anulowania nowych darowizn pojawił się znów w laudum sejmiku szadkowskiego w 1643 r.: „Dobra i prowenta Rzeczypospolitej po statucie aleksandrowem, jako *alienari* nie mogły być bez wyraźnego konsensu, tak *nulliter* alienowane, aby *suis legitimis possessoribus*, komu z prawa należą, restytuowane były, *cassatis et abrogatis eius modi alienationibus* starać się będą”⁷⁶. Postulaty podobne do cytowanego pojawiały się jednak z rzadka i nie odzwierciedlały poglądów ogółu szlachty, a jedynie jej przedstawiciele troszczących się o to, by — jak to wyraził sejmik średzki z 1647 r. — „Rzeczypospolita nasza *in autoritate et bonis* zostawała i szkody żadnej nie poniosła”⁷⁷. Oponowały zresztą nie wszystkie sejmiki, zaś sprawy alienacji królewskich znajdowały się w laudach najczęściej wśród kwestii dalszych, drugoplanowych i dzieliły los wielu postulatów szlachty, które zgłaszać na sejmie mieli jej posłowie, ale które miały w praktyce niewielkie szanse realizacji.

Lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XVII wieku przyniosły serię darowizn i nadań lennych, mniejszych i większych, w różnych częściach Korony. To wzmożone rozdawnictwo dóbr Rzeczypospolitej zaniepokoiło sejmiki, które w tym czasie dość często polecały posłom nie zgadzać się na dalsze alienacje⁷⁸. Oto charakterystyczne laudum sejmiku proszowic-

⁷² TP nr 6, f. 121.

⁷³ I. Baranowski, op. cit., s. 13—15. Liczba lenn i darowizn w woj. czernichowskim, kijowskim, braclawskim i wołyńskim sięgała 50, łącznie z lennami i darowiznami na rzecz pułkowników kozackich z lat 1659 i 1661. Zebranie kompletnych danych utrudnia fakt, że w latach 1659—1673 prowadzona była Metryka Ruska czyli Wołyńska obejmująca swym zasięgiem wymienione województwa. W AGAD znajdują się jedynie rejestry wpisów do niej i to nie datowane. W wyniku wojen lat 1648—1667 dobra te znalazły się w większości poza granicami kraju,

⁷⁴ 1621 r. — średzki (Dworzaczek cz. II, s. 105); 1622 r. — średzki (Dworzaczek cz. II, s. 145); 1625 r. — szadkowski (TP nr 25, f. 274); 1627 r. — średzki (Dworzaczek cz. II, s. 249); 1628 r. — średzki (Dworzaczek cz. II, s. 286); 1630 r. — średzki (Dworzaczek cz. II, s. 313); 1633 r. — średzki (Bibl. Raczyńskich Poznań, rkps 231/1, f. 302); 1635 r. — lubelski (TP nr 6, f. 384v) i średzki (Bibl. Raczyńskich, rkps 231/1, f. 338); 1636 r. — wiszneński (AGZ t. XIX, s. 399); 1638 r. — średzki (Bibl. Raczyńskich, rkps 231/1, f. 367); 1639 r. — lubelski (TP nr 6, f. 441v).

⁷⁵ TP nr 10, f. 183.

⁷⁶ TP nr 25, f. 438.

⁷⁷ Bibl. Raczyńskich, rkps 231/1, f. 438.

⁷⁸ 1661 r. — średzki (Bibl. Raczyńskich, rkps 311, f. 21 i halicki (AGZ t. XXIV, s. 176); 1662 r. — proszowioki (Akta sejmikowe t. III, s. 55) i halicki (AGZ t. XXIV, s. 189); 1664 r. — wiszneński (AGZ t. XXI, s. 388) i pruski (Bibl. Czartoryskich, rkps

kiego z 1665 r.: „Zagęszczone *alienationes bonorum Reipublicae et in haereditaem* ich obracanie uszczuplają panem *bene meritorum* i chlebem zimowym wojskom należącym czynią *diminucią*. Aby na żadne takowe alienacje nie pozwalali Ichmościowie panowie posłowie *et lege perpetua eas in futurum interdicent*, w czym *fidem, honorem et conscientiam* ich *obligamus*. Te zaś *alienationes*, na które zaszły przeszłych sejmów proteścacyje, aby wagi nie miały”⁷⁹. Sejmik lubelski 1659 r. dziwił się, że „przecie nie wiemy *quo facto* siła tego w przyszłe konstytucje weszło”⁸⁰. Lauda sejmikowe tego okresu cechuje wielka niekonsekwencja. Z jednej strony protesty przeciw jakoby „zagęszczonym alienacjom, a z drugiej — zawarte najczęściej w petitach — częste prośby o nagrodzenie zasług tego lub owego, nadanie tej czy innej wsi w dziedzictwo, lenno lub na prawie emfiteutycznym. Celowały w tym zwłaszcza sejmiki wiszneński i halicki. Sejmik halicki prosił o nadanie wsi Stoki w ziemi lwowskiej w dziedzictwo Aleksandrowi Cetnerowi, kasztelanowi halickiemu, powtórzył aż trzykrotnie⁸¹. Spraw takich można by wskazać więcej.

Oprócz protestów przeciw alienacjom w ogóle, spotykamy w laudach ówczesnych protesty przeciw konkretnym darowiznom, przy czym protesty te, jak wspomniano, wynikały czasem z niezrozumienia racji politycznych, w imię których dokonano darowizn. Tak należy ocenić protest sejmiku radziejowskiego przeciw darowiznie Baru na rzecz Wyhowskiego⁸².

Natomiast sprzeciw części senatorów i posłów wobec darowizny Tykocina Czarnieckiemu spowodowany był związaniem się wojewody ruskiego ze dworem⁸³. W tej sytuacji darowizna zamiast być nagrodą za zasługi stawała się instrumentem, za pomocą którego Czarniecki miał być przeciwstawiony Lubomirskiemu.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na protest sejmiku wiszneńskiego z 1666 r. przeciw darowiznom na rzecz nowej szlachty, przy czym jako przykład podana została darowizna na rzecz Jerzego Papary⁸⁴.

Postulaty sejmików nie spowodowały zaniechania darowizn i nadań lennych ani anulowania już dokonanych donacji, ale niewątpliwie przyczyniły się do utrzymania się rozdawnictwa dóbr w wąskich granicach. Z kolei izba poselska nie protestowała energicznie dla przeciwstawienia się niepopularnej darowiznie, nikt nie zastosował wchodzącego w użycie *liberum veto*.

Zarówno przyczyny jak okoliczności darowizn i nadań w lenno dóbr Rzeczypospolitej po sejmach egzekucyjnych uległy zmianie. Uprzednio dysponentem tych dóbr był król i alienacje służyły polityce personalnej i fiskalnej króla. Po roku 1565 faktycznym dysponentem dóbr Rzeczypospolitej stał się sejm — zamiast rozdawnictwa dóbr mamy do czynienia ze sporadycznymi nadaniami wieczystymi, których przyczyny leżały naj-

977, f. 686); 1665 r. — pruski (Bibl. Czartoryskich, rkps 977, f. 702); 1666 r. — halicki (AGZ t. XXIV, s. 233) i pruski (Bibl. Czartoryskich, rkps 977, f. 714); 1667 r. — proszowski (Akta sejmikowe t. III, s. 170) i dobrzyński (F. Kulczycki, *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, „Acta Historica” t. X, Kraków 1887, s. 65); 1668 r. — proszowski (Akta sejmikowe t. III, s. 220).

⁷⁹ Akta sejmikowe t. III, s. 107.

⁸⁰ Bibl. PAN Kraków, rkps 8324 — TP nr 7, f. 171.

⁸¹ AGZ t. XXIV, nr 111/37 (1654 r.), 207/37 (1664 r.), 233/47 (1666 r.).

⁸² A. Pawiński, *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich stujące* t. II: *Lauda i instrukcje 1572—1674*, Warszawa 1888, s. 172.

⁸³ A. Kersten, op. cit., s. 441 n.

⁸⁴ AGZ t. XXI, s. 430.

częściej w sferze ogólnej polityki Rzeczypospolitej. Zmianie uległ nie tylko charakter darowizn i lenn, ale także ich zasięg. Było ich wprawdzie więcej niż przypuszczała dotychczasowa literatura, ale równocześnie znacznie mniej niż w okresach wcześniejszych. Nasuwa się pytanie, jakie były skutki ekonomiczne omawianych darowizn i nadań lennych. Dla skarbu rawskiego oznaczały one pewne umniejszenie wpłat kwarty lub — w wypadku dóbr, które kwarty nigdy nie płaciły — utratę ewentualnych wpłat kwarty w przyszłości. Król tracił niewiele, gdyż i tak, jak wiemy, tzw. trzy części dochodów z dóbr królewskich, według konstytucji 1567 r. należne monarsze, dość szybko przestały wpływać do rąk króla⁸⁵. Dla Rzeczypospolitej oznaczały one zmniejszenie się zasobu dóbr ziemskich — podstawy jej trwałości finansowej.

Jaka była wysokość dochodów z rozdarowywanych dóbr? Źródłem dającym pewne o tym wyobrażenie mogłyby być lustracje, gdyby dobra te były lustrowane w jednym przekroju chronologicznym i wówczas dane z lustracji byłyby wzajemnie porównywalne. Tak jednak nie było, a część omawianych dóbr nie była nigdy lustrowana (Krzeszów, Serokomla, Kurzelowa i Siniakowce, Januszowice, Januszów, Hermaki, Horozana, Serebryna). Jedynym miernikiem pozostaje tu liczba miast i wsi tworzących poszczególne dobra. Wiemy, że dobra darowane Zamoyskiemu stanowiły następnie istotną część ordynacji zamojskiej, zaś dobra tykocińskie przyczyniły się do zbudowania potęgi rodziny Branickich. Mniejsze nadania przyniosły stabilizację sytuacji ekonomicznej rodziny na poziomie wyższym od tego, który gwarantowały same tylko dobra rodowe. Wreszcie, w wypadku nobilitowanych wojskowych, otrzymane dobra ułatwiały akceptowanie ich szlacheckiego klejnotu przez stare rodziny. Miały więc darowizny i nadania lenne dóbr Rzeczypospolitej oprócz skutków ekonomicznych także pewne skutki społeczne.

Кшиштоф Хлаповски

ОТЧУЖДЕНИЯ КОРОЛЕВСКИХ ВЛАДЕНИЙ В ПОЛЬШЕ В 1578—1668 ГГ.

Предметом рассуждений являются два типа отчуждения земельных владений Речи Посполитой — дара и пожалования в лен. Дар как акт переноса собственности влек за собой необратимое исключение владений из фонда королевских, лен же представлял собой долгосрочное пользование, принадлежащее потомкам лица, получающего дар, по мужской линии. Эта раздача была запрещена законом 1504 г., что повторили и уточнили затем более поздние, особенно же конституция 1565 г. Однако сейм мог делать и делал исключения от этого принципа; тогда конституция сейма становилась соответственной юридической основой пожалования.

Дары и пожалования в лен касались владений, остававшихся в распоряжении казны, а также владений заложенных и полученных обратно казной после истечения срока предыдущего лена.

⁸⁵ A. Sucheni-Grabowska, *Losy egzekucji dóbr w Koronie w latach 1574—1650*, KH t. LXXX, 1973, z. 1, s. 6—9, obszernie na ten temat też Wł. Pałucki, *op. cit.*, s. 202—231.

В статье рассматриваются отчуждения королевских владений в Короне (в границах до 1569 г.) и на Подлясье.

В 1578—1668 гг., пожалования имеют спорадический характер; они служили тогда осуществлению конкретных политических целей (особенно в царствование Иоанна Казимира) и были связаны с военными или придворными заслугами. Даров и ленов было больше, чем предполагалось до сих пор, но гораздо меньше, чем в более ранние периоды, особенно в 1548—1561 гг. В общей сложности они охватили 10 городов и 147 деревень, а пожалования в лен — один город и 8 деревень.

В статье рассмотрены причины и обстоятельства отдельных пожалований.

Шляхетские сеймики иногда протестовали против отчуждений владений, прежде всего как идущих вразрез с законом, более редкими были протесты против конкретных пожалований. Протесты эти вытекали чаще всего из непонимания политических мотивов, во имя которых производились дары (напр.: пожалования для казацкого гетмана Выговского). Протесты, касавшиеся пожалований на Украине, следовало бы изучить особым порядком. Возражения сеймиков не привели к отказу от отчуждений, но наверное они способствовали сохранению этого явления в небольшом размере.

Некоторые более крупные пожалования способствовали росту могущества наделенного дарами рода (напр. Замоиских). Менее значительные пожалования приносили имущественную стабилизацию наделенных семейств. В случае военных, пожалованных дворянством, полученные владения облегчали одобрение этих военных старинным дворянством.

Krzysztof Chłapowski

ALIÉNATIONS DES DOMAINES ROYAUX EN POLOGNE DANS LES ANNÉES 1578—1668

Les considérations suivantes portent sur deux types d'aliénation des biens de la Couronne en Pologne — les donations et les fiefs. La donation en tant qu'acte de transfert du droit de propriété entraînait une élimination irréversible des domaines royaux; le fief en revanche entraînait une utilisation prolongée de ces biens par les descendants mâles du donataire. Ce genre de distribution des biens a été interdit par la loi de 1504, répétée et précisée par des lois postérieures, surtout celle de 1565. La Diète pouvait cependant faire des exceptions à ce principe et le faisait; dans ce cas, la constitution parlementaire devenait la base légale de l'octroi.

Les donations et octrois en fief concernaient les biens disponibles du trésor ainsi que les biens mis en gage et récupérés après extinction de l'octroi précédent.

L'article traite des aliénations des biens royaux dans la Couronne (dans ses frontières d'avant 1569) ainsi qu'en Podlachie.

Dans les années 1578—1668 les octrois n'ont qu'un caractère sporadique: ils servaient à des fins politiques concrètes, surtout sous le règne de Jean-Casimir. Ils étaient attribués soit aux mérites militaires, soit aux services rendus à la cour. Les donations et les fiefs étaient alors plus fréquents que ne le supposait la littérature du sujet, mais moins fréquents, bien sûr, qu'aux périodes antérieures, entre 1548 et 1561. Ils constituent un total de 10 villes et 147 villages pour les donations, et 1 ville et 8 villages pour les octrois en fief. L'article expose les causes et les circonstances des donations et octrois particuliers.

Les diétines s'élevaient parfois contre ces aliénations de biens, en tant que contraires à la loi. On protestait quelquefois contre des donations particulières, on ne comprenait pas toujours leurs raisons politiques (ainsi pour les octrois faits à

l'hetman des Cosaques Wyhowski). Il conviendrait d'étudier séparément les obstacles mis aux octrois en Ukraine. Les protestations de diétines ne firent pas abandonner ces aliénations mais ont contribué à les renfermer dans des limites plus étroites.

Certaines donations importantes ont contribué à fonder la puissance des familles qui en ont bénéficié (p. ex. celle de Zamoyski). Les donations moins importantes assuraient la stabilisation de fortune des donataires. Dans le cas des militaires anoblis, les biens obtenus leur facilitaient d'être mieux acceptés par la noblesse ancienne.